

Hikmet Yurdu, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 10, Temmuz – Aralık 2012/2, ss. 257 - 260

Cemalleddin Afgani: Milliyeti Ve Defnedildiği Yer Üzerine Bir Not

Roderic H. Davison

Çev.: Safa Duman

Genellikle “Afgani” olarak tanınan Cemaleddin (1838-1897) kendisinin ve takipçilerinin söylediği üzere Afganistan’da doğmuştur. Hatta o, o ülkede “seyitler ailesi”nin bir ferdi olarak bilinir¹. Ancak son 25 yıldaki elde edilen bilgiler onun Şii İran’da doğan bir İranlı olduğunu kanıtlamaktadır.² Onun İran kökeninin tercih edilmesine dair kanıtların ağırlığına rağmen onun İran’da doğduğu henüz yaygın olarak onaylanmış değildir.³ Yeni kanıtlar Afgani’nin doğumunu, ilk yıllarını ve buna bağlı olarak da hayatının geri kalan kısmını aydınlatılabilir. Örneğin Nikki Keddie’nin Afgani biyografisinde işaret ettiği gibi Türkçe kaynaklar tamamen incelenmiş değildir.⁴

¹ In *La Justice*, a periodical edited by Georges Clemenceau, referred to by Elie Kedourie, 'Further Light on Afgani', *Middle Eastern Studies*, Vol. 1, No. 2 (1965), p.190.

² Sylvia G. Haim (ed.), *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley, CA, 1962), pp.6-7 and note; Elie Kedourie, *Afgani and 'Abduh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam* (New York, 1966), pp.6-7 and note; Nikki R. Keddie, 'Biographical Review: Sayyid Jamal al-Din al-Afgani's First Twenty-seven Years: The Darkest Period', *Middle East Journal*, Vol. 20, No. 4 (1966), pp.517-26; idem, *An Islamic Response to Imperialism. Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad-Din 'Al-Afgani'* (Berkeley, CA, 1968; new ed. 1983), pp.5-9; idem, *Sayyid Jamal ad-Din 'Al-Afgani': A Political Biography* (Berkeley, CA, 1972), pp.vii-viii, 2, 10-11, 427-33; Homa Pakdaman, *Djmal-ed-Din Assad Abadi dit Afgani* (Paris, 1969), pp.23-32.

³ Onun Afgan orjinli olduğunu iddia eden son dönem yazarları: Anwar Moazzam, *Jamal al-Din al-Afgani, a Muslim Intellectual* (New Delhi, 1984), p.133; Hani Srour, *Die Staats- und Gesellschaftstheorie bei Sayyid Gamaladdin 'Al Afgani' als Beitrag zur Reform der islamischen Gesellschaften in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Freiburg, 1977), pp. 9-10; Abdul Hakim Tabibi, *The Political Struggle of Sayid Jamal ad-Din Afgani* (Kabul, 1977), pp.1, 2, 5, 31 n. 11, and photograph facing p.28.

⁴ Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din*, pp.7-8. Türkçe yayınlanan bazı materyallere ek olarak, Keddie İstanbul Başbakanlık Arşivinde Yıldız kategorisinde Afganiyle ilgili bir doküman buldu: ibid., pp. viii, 384-85. O bu dokümanı İngilizce çalışmasında da verdi, pp.444- 7. Bu doküman Yıldız kategorisi kayıtlarında 14. Kısım, evrak 1103, zarf 126, karton 9 olarak yer alır. Onun değeri aynı tür kayıt listelerinden daha az değerlidir, en azından Afgani ile ilgili bir başka doküman daha vardır: Kısım 18, evrak 553/586, zarf 93, karton 38. Bu kayıttaki 1871’de Afgani’nin İstanbul’dan kovulması ile ilgili bir muhtıra yer alır – Sultan Mahmut Türbesinin yanında Valide Mektebinde bir konuşmasında Peygamberlikten bir sanat olarak bahsetmesi. Cevdet Paşa’nın yazıları arasında olan bu dokümanı ben görmedim. Yıldız kategorisinde ya da Başbakanlık Arşivi’nin diğer kategorilerinde Afganiyle ilgili daha başka kataloglanmış ya da katologlanmamış çok değerli dokümanlar da olabilir.

Afgani'nin ölümünden kısa bir süre sonra 1897-1898 de yayınlanan küçük bir Türkçe kanıt parçası öyle gözüküyor ki modern bilim adamların dikkatinden kaçmıştır. Bu (kanıt parçası), Mehmet Süreyya tarafından hazırlanmış 2400 sayfadan fazla biyografik bir sözlük olan Sicill-i Osmani'de Cemaleddinle ilgili bir kayıttır. Bu kaydın tamamı aşağıdaki gibidir:

“Kökeni İranlı olan Cemaladdin Mehmet Efendi, o İran hükümetinin bir memuru olmuş ve daha sonra Afganistan'a oradan 1286 (1869/70)'da Avrupa yoluyla İstanbul'a gelmiştir. O Osmanlı üniversitesinde bir öğretmendi ve halk eğitim konseyinin bir üyesiydi. Daha sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Sonra uzun bir süre Mısır'da bulundu. Birkaç yıl önce tekrar İstanbul'a döndü ve 1314 Şevval ayının 5 [9 Mart 1897]'inde öldü ve Nişantaşı'ndaki şeyh mezarlığına gömüldü. O yabancı diller biliyordu ve onun batı ilimi hakkındaki bilgisi oldukça genişti. Çok siyasi bir fertti. Genellikle Afgani olarak biliniyordu.”⁵

Afgani'nin İran asıllı olmasının basit bir mesele olarak ifade edilmesi dikkat çekici bir noktadır. Muhtemelen bu, onlardan birinin de Mehmet Süreyya olduğu, Osmanlı memurları arasında maruz kalınan görüşü yansıtıyordu. Orta dereceyi işgal eden Osmanlı bürokratlarından birinin oğlu olan Mehmed Süreyya kendi başına eğitim bakanlığında çeşitli pozisyonlar işgal ederek bürokratik bir kariyer izledi. Sicill-i Osmani'yi yayınladığı zaman, o Halk Eğitim Konseyinin bir üyesiydi.⁶ Hayatının son yıllarında İstanbul'da olmasına rağmen, Cemaladdin hala bir Afganlı⁷ olduğu iddia ediyordu. Onun İran kökenli olduğu Afgani'nin muhaliflerinden güçlü Şeyh Ebu'l Huda ve aynı zamanda açıkça Osmanlı polisi tarafından keşfedildi.⁸ Mehmed Süreyya'nın yalın açıklaması, öldüğü zaman Cemaleddin'in, takma adı kökenine işaret etmeyen bir İranlı olduğu Osmanlı bürokratları tarafından bilindiğini gösteriyor.

Ayrıca, Afgani'nin gömüldüğü olduğu mezarlığın ismi de Mehmed Süreyya için önemli olabilir. Afgani'nin mezarının nerede olduğu konusu uzun zamandır bir problemdir. Homa Pakdaman, Khan Malek Sassani'den naklen “Yıldız Sarayında” Türbe-i

⁵ Mehmed Sureyya, Sicill-i Osmani, yahud tezkere-i meahir-i osmaniye (4 vols.; İstanbul, Matbaa-i Amire, 1308/1890-91-1319/1897-98; Westmead, Eng., Gregg International Publishers, 1971), Vol. 4, p.850.

⁶ İbrahim Alaettin Govsa, Turk Meşhurlari Ansiklopedisi (İstanbul, 1946), p.361; Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, trans. Coskun Uqok (Ankara, 1982), p.419.

⁷ Keddie, Sayyid Jamal ad-Din, pp.410-11, 414; Kedourie, Afghani and 'Abduh, p. 87.

⁸ Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age* (London, 1962), p. 108; Keddie, Sayyid Jamal ad-Din, p.383; Pakdaman, Djamel-ed-Din, p.187. İstanbul'daki İran elçisi, elbette, Afgani'nin İranlı olduğunda ısrar etti ve Nasreddin Şah suikastından dolayı suçlunun iadesini istedi..

Yahya mezarlığında olduğunu belirtmiştir.⁹ Abdul Hakim Tabibi şeyh mezarlığı olarak adlandırmıştır.¹⁰ Elie Kedourie Charles R. Crane'nin Afgani'nin mezarını bulma ve yenileme çabalarını komik buluyor; Keourie'nin doğru mezarı kesin olarak bulunduğundan emin değildir.¹¹ Mehmed Süreyya onun ölümünden sonraki yıl içerisinde, Afgani'nin nerde öldüğünü yazdığından beri, onun şeyh mezarlığında gömülü olduğu doğru olabilir. Nişantaşı, Beşiktaş bölgesinde, Altın Boynuz'un kuzeyinde İstanbul'un varoşlarında bir alandır

Açıktır ki biyografik kayıt Afgani'nin hareketlerinin tamamlanmamış bir parçasını verir- Mesela, Hindistan'a yaptığı geziden söz edilmemiştir- ve birçok hata içerebilir. Cemaleddin için Mehmed ismi açıklanmamıştır. Mahdavi ve Pakdaman tarafından verilen onun kullandığı isimler listesinde Mehmet yoktur.¹² Muhtemelen Mehmed ismi, Mehmed Süreyya'nın, 1890'da şeyhülislam olan Mehmed Cemaleddin Efendi'nin isminin aklında kalmış olan bir yanılıştır.¹³ Ve kaydın işaret ettiği gibi, Cemaleddin gençken Nasreddin Shah hükümeti tarafından hiç kullanıldı mı?

Neden, çok iyi bilinen bu başvuru kaynağı olan kayıt çağdai bilim adamları tarafından hiç alıntılanmamıştır? Bunun nedeni şüphesiz Cemaleddin Afgani isminin bu dört ciltlik eserin, doğru alfabetik yerinde görünmüyor olmasıdır. Mehmed Süreyya'nın Cemaleddin Afgani'nin yaşamı süresince tamamladığı Sicill-i Osmani'nin ana yapısında hayatta olan hiç bir kimse yer almamıştır. Cemaleddin sadece 4. Cildin sonunda "Baskı ve Üretim Sırasında Meydana Gelen Ölümler" başlığı altında alfabetik bir ekte görünür.¹⁴ Franz Babinger, 1927'de yayınladığı "Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri" kitabında Sicill-i Osmani açıklamasında bu bölümü fark etmiştir, fakat bu çok az dikkat çekmiştir.¹⁵

Objektif bir biçimde hatırlamak gerekirse, 1897-1898'de Mehmet Süreyya çalışmasını tamamlamış olmasına rağmen, kitap düzenli bir biçimde ulaşılabilir değildi. Sultan II. Abdülhamit tarafından Matbaa-i Amire kapatılmış olduğu için çalışma 1908'de

⁹ Ibid., p. 190. Burası ve Şeyh Mezarlığı aynı yer olamaz mı?

¹⁰ Tabibi, *Political Struggle*, p.26.

¹¹ Kedourie, *Afghani and 'Abduh*, p.63.

¹² Pakdaman, *Djamel-ed-Din*, p.27, from A. Mahdavi and I. Afshar, *Documents inedits concernant le Sayyid Jamal-ed-Din Afghani* (Tehran, 1963), p. 158.

¹³ Govsa, *Türk Meşhurlari*, p.82. 1891'den 1910'a kadar ofisindeydi

¹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Vol. 4, p.843ff.

¹⁵ Leipzig, 1927. Orijinal çalışmaya ulaşamadım. Türkçe çevrisi, *Osmanlı Tarih Yazarları*, p.420'ye bakın. Babinger *Sicill-i Osmani*'deki hatalar konusunda uyarıda bulundu, buna rağmen yine de ona çok büyük değer verdi.

Jön Türk İhtilaline kadar yayınlanmamış olarak kaldı.¹⁶ Daha uzun bir Afgani biyografisi aynı yıl 1897'de Corci Zeydan tarafından Hilal mecmuasında yayınlandı ve daha sonra onun biyografik sözlüğü olan Meşahirü'lş-Şark ondan çok daha büyük dikkat çekti.¹⁷

Nikki Keddie'nin dikkat çektiği üzere, Sünni ülke yazarlar Cemaleddin'in Afgan orjinli olduğunda ısrar etme eğilimindedirler.¹⁸ Mehmet Süreyya bunlardan biri değildir. Ve muhtemelen onun yazdığı biyografik kayıt, Afgani'nin öldüğü zamanda İstanbul'daki Osmanlı elitleri arasındaki anlayışı yansıtır.

---

¹⁶ Govsa, Turk Meşhurlari, p.361. Govsa Mehmed Sureyya'nın 1908'de öldüğüne dikkat çeker ve bu sebeple ne yazık ki yayınlamaya uygun materyallere sahip olmadığını belirtir. Babinger onun ölüm tarihini 12 Ocak 1909 olarak verir

¹⁷ al-Hilal 5 (1897), pp.561-71, cited in Keddie, Sayyid Jamal ad-Din, p.5 and n. 3. See also Keddie, An Islamic Response, p. 5 and n. 3. 18. Keddie, Sayyid Jamal ad-Din, p. 10.